

Teksto kaip vaizdo perteikimas Arto Spiegelmano grafinio romano „Maus“ vertime į lietuvių kalbą

Žygmantas Pekūnas

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Literatūros, kultūros ir vertimo tyrimų institutas
zygmantas.pekunas@flf.vu.lt

Santrauka. Straipsnyje aptariamos amerikiečių rašytojo Arto Spiegelmano grafinio romano „Maus“ vertimo į lietuvių kalbą multimodalumo problemos, didžiausią dėmesį skiriant tam, kaip vertimo tekste interpretuojamos ir perteikiamos teksto kaip vaizdo grafinės ypatybės, kurios multimodalumo aplinkoje kartu su verbaliniais ir kitais, neverbaliniais, elementais kuria naratyvo reikšmę. Pateikus multimodalumo vertimo teorijoje apžvalgą ir bendruosius komiksų vertimo bruožus aptariama, kaip grafiniai teksto pakeitimai prisideda prie reikšmės nuokrypių, įvertinamas tokių nuokrypių reikšmingumas perteikiant prasmę vertimo tekste.

Pagrindiniai žodžiai: vertimas, komiksai, multimodalumas, MAUS

Text as Image: A Case Study of the Lithuanian Translation of Art Spiegelman's Graphic Novel MAUS

Abstract. This article contributes to the multimodal investigation of comics translation, a highly semiotic activity. The author discusses the visual representation of the text as an image through a case study of the Lithuanian translation of Art Spiegelman's graphic novel MAUS (translated into Lithuanian by Juškienė and Lempert, 2012). While viewing multimodality as a translation tool and a challenging area, he claims that the visual representation of the text is an integral part of the original multimodal event, whereby the meaning is conveyed through an intrinsic relationship between verbal and non-verbal elements, and that any distortion of those would result in alterations or losses in meaning. The results demonstrated that indeed even the smallest alterations of the visual representation of the text produced shifts in meaning; most of those shifts were pragmatic ambiguities, however, in certain instances there was a loss of semantic emphasis or narrative production. Comics translators and publishers are thus urged to fully comprehend the very dynamic and complex nature of multimodal texts and make every effort to ensure that translation would not result in any multimodal disruptions, if such preservation is technologically available.

Keywords: translation, comics, multimodality, MAUS

Įvadas

Ilgą laiką esminiu vertimo studijų tyrimo objektu buvo laikomas monomodalus (vien-terpis) reikšmės perteikimas tarpkalbinėje aplinkoje, pvz., rašytinio teksto perteikimas kitu rašytiniu tekstu (O’Sullivan 2013: 2). Vis dėlto neišvengiamai ir eksponentiškai atsirandant daugiau multimodalinės medžiagos vertimo studijose vis dažniau atsižvelgiama į semiotines reikšmės perteikimo problemas, todėl, kaip nurodo Pérez Gonzales (2014), neverbalinių semiotinių diskurso vienetų tyrimai per pastarąjį dešimtmetį tapo integralia vertimo studijų dalimi. Tai lemia ir intensyvesnius vertimo tyrimus šioje srityje. Yra atlikta nemažai vertingų tyrimų, kurių objektas – multimodalumas tokiose srityse kaip reklamų vertimas ir subtitravimas (Taylor 2004), žurnalų vertimas ir pritaikymas vietos rinkai (Liu 2011), mašininis vertimas (Caglayan *et al.* 2019). Intersemiotinės ir multimodalumo priemonės vertime peržengia tekstinės komunikacijos ribas, o reikšmė gali būti perteikiama net tokiais elementais kaip šokis ar paveikslai. Vadinas, galima teigti, kad vertimo studijose reikšmę suprantant ne tik kaip verbalinį produktą, bet ir kaip verbalinės ir neverbalinės dermii santykį, multimodalumui, kaip tyrimo objektui, skiriama vis daugiau dėmesio.

Vienas iš multimodalaus diskurso pavyzdžių yra komiksai. Nors, anot McCloud (1993), komiksų ištakos gali siekti ir senovės Egipto laikus, o žanro ribos susiformavo XX a. viduryje, atrodo, kad vertimo studijų objektu komiksų vertimas tapo gerokai vėliau. XX a. pabaigoje ir šio amžiaus pradžioje buvo parengta keletas platesnių komiksų vertimo tyrimų (pvz., Kaindl 1999, Valero Garcés 2008, Zanettin 2008). Tai galima paaiškinti tuo, kad anot Zanettino (2008), pirmoji aliuzija į komiksų vertimo, kaip tyrimo objekto, galimybę atsirado tik Jakobsonui (1959) išskyrus tris vertimo būdus, įskaitant intersemiotinį vertimą. Vis dėlto kol kas komiksų vertimo problemos dar tik pradėdamos nagrinėti, atlikta palyginti nedaug jų tyrimų, kurie dažniausiai skirti lingvistinėms komiksų vertimo ypatybėms, o ne vaizdinės reikšmės perteikimo analizei (vienas iš naujausių darbų – Weissbrod and Kohn 2019).

Kalbant apie Lietuvoje iki šiol atliktus komiksų vertimo tyrimus, remiantis turima informacija galima teigti, kad, be Keršpylaitės (2008) ir Pekūno (2017) magistro darbų ir vieno bakalauro darbo (Ostrovskaja 2018), Lietuvos vertimo studijų srityje komiksų vertimo tyrimai iš esmės yra riboti ir negausūs. Šią padėtį galima paaiškinti tuo, kad pats komiksų žanras Lietuvoje nėra labai populiarus (Mitkus 2013), bet ji atveria plačią tyrimo nišą jau esamų komiksų vertimo problemoms nagrinėti. Šis straipsnis skirtas vienam komiksų vertimo – multimodalumo – aspektui aptarti jį nagrinėjant per teksto, kaip vaizdo, perteikimo prizmę. Straipsnyje aptariama multimodalumo samprata, pateikiama komiksų vertimo problematikos apžvalga ir atliekama amerikiečių rašytojo ir komiksų kūrėjo Arto Spiegelmano grafinio romano „Maus“ vertimo į lietuvių kalbą (vertėjos Jūratė Juškienė ir Olga Lempert; 2012) atvejo analizė. Straipsnio tikslas – aptarti šio vertimo grafines ypatybes kalbant apie tekstą kaip apie vaizdą).

Multimodalumas ir multimodalūs tekstai

Šiame straipsnyje remiamasi Kress ir van Leeuwen multimodalumo teorija, pagal kurią multimodalumas apibrėžiamas kaip „kelių semiotinių terpių naudojimas semiotiniam produktui ar reiškiniui kurti“ (Kress, van Leeuwen 2006). Tokios semiotinės terpės, kurias Kress (2009) vėliau pavadino „socialiai suformuotu ir kultūriškai perduodamu ištekliumi“, gali būti ir tekstinio, ir ne tekstinio pobūdžio, bet jų santykis lemia reikšmę. Kress ir van Leeuwen (2006, 4) kalbėdami apie reikšmės pobūdį teigia, kad monomodalinėje aplinkoje (dažniausiai – lingvistinėje, kuri kuriama tik tekstinėmis priemonėmis) reikšmė perduodama tik vieną kartą, o žvelgiant iš multimodalumo perspektyvos reikšmę kuria kiekviena multimodali dermė (*mode*). Šią multimodalumo teoriją vėliau komentavo ir pildė tiek patys jos kūrėjai, tiek kiti autoriai, multimodalų tekstinių ir ne tekstinių elementų santykį nagrinėję įvairiuose diskursuose. Pvz., Royce (2007) atliko žurnale „The Economist“ skelbto straipsnio analizę ir nustatė, kad multimodalūs tekstiniai elementai sąveikauja tarpusavyje ir vienas kitą papildo. Iš tiesų multimodalų tekstų, tokių kaip etiketės, reklamos, plakatai, žurnalų ir laikraščių straipsniai ir pan. pobūdžio tekstai, sutinkama labai dažnai. Kaip pavyzdys toliau pateikiamas Coomber (2010: 104) aptariamas kovos su vergija organizacijos logotipas, kuris yra multimodalus tekstas (1 pav.).



1 pav. Kovos su vergija organizacijos logotipas, kuriame matyti iliustracijos ir teksto santykis (paimta iš Coomber 2010, 104).¹

Šiame pavyzdyje yra dvi multimodalumo dermės. Pirma, pateikiama iliustracija – į viršų iškelta ranka, laikanti raktą, sukilimo prieš vergiją simbolis. Raktas gali būti suprantamas kaip priemonė išsilaisvinti iš grandinių – vergijos simbolio. Antra, vaizdas papildomas tekstu. Didesniu šriftu pabrėžiama judėjimo esmė – kova su vergija. Apačioje mažesniu šriftu nurodomas kampanijos siekinys – šiandien kovoti dėl rytojaus laisvės. Iliustracija ir tekstas sudaro integralią vienovę ir sąveikauja tarpusavyje papildydami vienas kitą. Toks tekstas yra paveikesnis nei iliustracija nepapildytas vaizdas,

¹ (Visi šiame straipsnyje esantys vaizdai naudojami tik tyrimo tikslais, o visos autorių teisės priklauso vaizdus sukūrusiems ar pateikusiems asmenims).

o nepaaiškintas tekstu vaizdas gali būti interpretuojamas kitaip, nei siekiama. Galima teigti, kad ir šrifto dydis bei forma pasirinkti apgalvotai. Be to, anot Kress ir Leeuwen (2006: 4), multimodalaus teksto elementai (*strata*) yra vienodai svarbūs ir neskirstytini hierarchiniu požiūriu. Todėl akivaizdu, kad multimodaliuose tekstuose iliustracija ir tekstas yra du neatsietini elementai, pati reikšmė kuriama tik iš jų sąveikos, o ne atskirai, todėl verčiant būtina stengtis išlaikyti dramą jų vienvovę.

2014 m. Zanettin atliko komiksų lokalizacijos atskiroms rinkoms tyrimą, kuriam, be kita ko, aptarė ir vaizdinės reprezentacijos perteikimo problemas. Darbe pateikiama pavyzdžių, kaip vaizdiniai elementai gali būti adaptuojami atsižvelgiant į tikslinės auditorijos ypatybes, net jei dėl to būtų keičiamas vaizdinis turinys. Vienas tokių atvejų – komikse „Punisher MAX“, kuris buvo verčiamas Vokietijos rinkai, nuo vieno veikėjo kaktos buvo pašalinta svastikos tatuiruotė, nes Vokietijoje draudžiama šį simbolį vaizduoti viešojoje erdvėje (Italijoje ir Prancūzijoje leistuose komikso vertimuose šis vaizdinis elementas nebuvo keistas). Zanettin taip pat aptarė keletą kitų vizualinės modifikacijos komiksų vertime atvejų, tačiau apskritai minėtame darbe išsami vaizdinių elementų perteikimo problemų analizė nepateikta. 2017 m. da Silva paskelbė straipsnį, kuriame pritaikė Jakobsono intrasemiotinio vertimo teoriją komikso „Asterix“ vertimui ir plačiau aptarė kitų vertimo būdų ir intrasemiotinio vertimo santykių.

Komiksų vertimo tipografiniai aspektai

Straipsnyje laikomasi McCloud (1993) pasiūlytos komiksų apibrėžties, t. y. komiksais laikomi apgalvotai tam tikra seka išdėlioti vaizdai siekiant kurti reikšmę ir skaitytojui sukelti estetinį pasitenkinimą. Komiksams būdinga tam tikra tipografinė savybė: iliustracijos turi sąveikauti tarpusavyje taip, kad skaitytojas galėtų nesunkiai suvokti naratyvo dėstymą ir eigą. 2 pav. pateikiamas Vakaruose įprasto komikso sudedamųjų dalių išdėstymo pavyzdys.



2 pav. Komikso pavyzdys

(Šaltinis – <http://fernandoruizeverybody.com/wp-content/uploads/2018/02/ArchieStrip3.jpg>)

Šiame pavyzdyje komiksą sudaro trys griežta seka išdėstytos iliustracijos (iš kairės į dešinę; kairėje pusėje yra pirmoji mizanscenos dalis, dešinėje – paskutinė). Reikšmė kuriama dvejopai – pasitelkiant ir iliustracijas, ir tekstą. Iliustracijos (veikėjų mimika, objektai, erdvė) sąveikauja su kalbos balionuose (angl. *speech bubbles*) pateikiamu tekstu, kuris paaiškina iliustracijų prasmę. Verbalinis tekstas ir iliustracijos yra dvi dermės, kuriose reikšmė kuriama pasitelkiant jų sąvoką, todėl akivaizdu, kad komiksas yra multimodulus produktas, o verčiant būtina atsižvelgti į jo multimodalų pobūdį. Be to, kuriant reikšmę pasitelkiama ir daugiau vaizdinių modifikacijų, kurios taikomos teksto šriftui, kaip matyti 3 pav.



3 pav. Šrifto variacijos Ninos Paley komikse „How to Train Your Cat?“

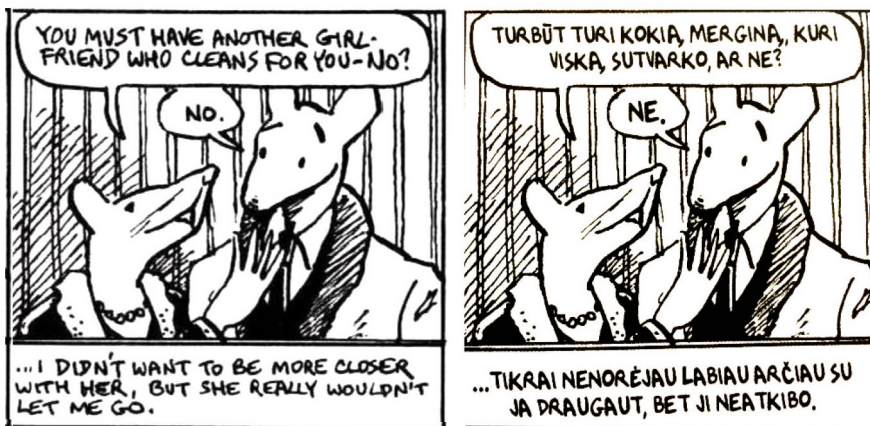
(Šaltinis – <https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSSeomMFz1POMajGHhUe6kp3jzePBYhWb10066Kz-01tNRJ1-tR>)

3 pav. mizanscena konstruojama taip, kaip ir 2 pav. pateiktame pavyzdyje, bet šiuo atveju skaitytojui duodami tam tikri implikuoti nurodymai, kaip interpretuoti veikėjo kalbą. Ryškesniu šriftu išskirtam verbaliniam elementui suteikiamas didesnis semantinis krūvis, skaitytojas jį turėtų perskaityti garsiau. Be to, kuo elemento šriftas didesnis, tuo didesnis ir jo semantinis krūvis, vadinasi, elemente „SASHA, COME HERE“ žodžiai „SASHA“ ir „HERE“ turėtų būti skaitomi garsiau ir artikuliuojami labiau nei kiti teksto elementai. Žinoma, verbalinių elementų šrifto modifikacija atliekama atsižvelgiant į komikso mizanscenos iliustracijas ir reikšmė yra bendras iliustracijų, teksto ir šrifto dermių rezultatas. Dėl šios priežasties verčiant komiksus šios dermės turėtų būti išlaikomos, nes akivaizdu, kad jas pakeitus pasikeistų ir perteikiama reikšmė (kad ir nežymiai). Vis dėlto, kaip matyti iš jau minėto Zanettino (2014) tyrimo rezultatų, neretai verčiant komiksą gali būti pakeičiami ištiesi grafiniai elementai, be to, pasitaiko

neįveikiamų techninių leidybos apribojimų, prie kurių turi taikytis vertėjai. Mayoral *et al.* (1988) tai įvardija „apribotu vertimu“. Kita vertus, mokslinėje literatūroje beveik neužsimenama apie tai, kokį poveikį komiksų multimodalumo perteikimui turi šrifto keitimas. Šiame straipsnyje analizei pasirinktas amerikiečių rašytojo ir iliustratoriaus Arto Spiegelmano grafinis romanas „Maus“ (1980–1991) ir jo vertimas į lietuvių kalbą (2012). „Maus“ – tai iliustruotas A. Spiegelmano tėvo pasakojimas apie holokausto metus. Kaip nurodo Frahm (2001: 73), kūrinyje, pasitelkiant ženklus [įskaitant rašytinius – Ž. P], dekonstruojama metafizinė istorijos koncepcija. McCloud (1993), aptardamas komiksuose naudojamo šrifto pasirinkimą, nurodo, kad autoriaus minčių ir to, kaip jas suvokia skaitytojas, konversija vyksta „nuo minties iki rankos, nuo rankos iki popieriaus, nuo popieriaus iki akių, nuo akių iki minties“, vadinasi, grafinę šrifto reprezentaciją galima laikyti integralia multimodalaus konstrukto dalimi ir tirti kaip semiotinį vertimo vienetą. Galiausiai versdamas komiksus vertėjas, anot Celotti (2008), turi tapti tyrėju, nes atlikdamas vertimo darbą turi išnagrinėti verčiamo teksto semiotiką. Šiuo atveju visi multimodalumo elementai yra semiotiškai svarbūs.

Šrifto grafinė reprezentacija „maus“ vertime į lietuvių kalbą

Priejus prie išvados, kad komiksų šriftas yra svarbus semiotinis elementas, vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kaip komiksų vertimo tekste formaliai perteiktas originalo šriftas. „Maus“ vertime leidykla išsaugojo pagrindinius naratyvą papildančio teksto elementus. Paties grafinio romano, skyrių ir dalių pavadinimai bei įrašų šriftas grafiškai nebuvo keičiamas, bet pakeistas dialogų teksto šriftas. A. Spiegelmanas komikso tekstą rašė ranka, todėl leidykla turėjo naudoti generinį komiksų šriftą, nes greičiausiai neturėjo techninių galimybių atkartoti autoriaus individualų braižą. Šrifto grafiniai skirtumai matomi 4 pav.

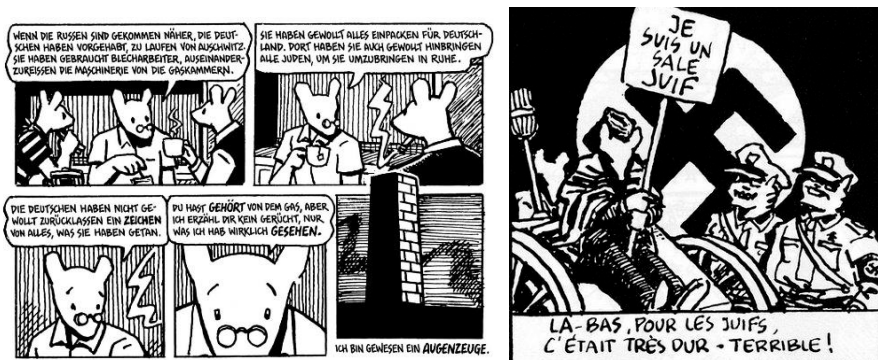


4 pav. Naratyvo teksto šriftas.

Visgi, nors šriftai ir nėra grafiškai identiški, vertime į lietuvių kalbą naudojamas šriftas primena ranka rašytą tekstą, nors grafemų vienodumas ir tvarkingumas aiškiai leidžia suprasti, kad tekstas yra spausdintas. Žinoma, toks grafinis vertimo apribojimas neišvengiamas, o pasirinkta forma yra artimiausia grafiniam ranka rašyto teksto perteikimui. Interpretuojant minėtą McCloudo citatą apie šrifto vaidmenį komiksų naratyve, galima teigti, kad grafinių originalo ir vertimo šriftų ryšys padeda išsaugoti emocinę jungtį, užsimezgančią tarp komikso skaitytojo ir autoriaus, nes ranka rašytas tekstas yra daug intymesnis nei tekstas, pateikiamas griežto standarto spausdintiniu šriftu.

Atrodo, stilistinė šrifto adaptacija pasitelkiant kitą (kompiuterinį) domeną kelia ir estetikos filosofijos klausimų. Pvz., Goodman (1976), kalbėdamas apie meno kūrinis, teigia, kad jie gali būti autografiniai (*autographic*) arba alografiniai (*allographic*). Anot jo, autografiniai darbai – tai darbai, kurie savo forma skiriasi nuo perdirbinio ir yra neatkartojami, o kiti meno kūriniai, kurie gali būti atliekami arba rodomi nepriklausomai nuo autoriaus (pvz., muzika, šokis), yra alografiniai. Todėl komikso vertimas estetikos teorijos atžvilgiu taip pat kelia neaiškumų, nes dėl grafinio pakeitimo atvejų negalima nubrėžti aiškių ribų tarp autografijos ir alografijos – iliustracijos nekeičiamos, bet keičiamas šriftas, vadinasi, kūrinys, nors ir autografinis, yra atgamintas su modifikacijomis ir vertimas savo forma tampa subordinarus originalo kalba parašytam tekstui.

Įdomu tai, kad „Maus“ vertimuose į kitas kalbas taip pat stengiasi išlaikyti originalui artimą šrifto formą, tačiau kai kuriais atvejais rinktasi ne pasitelkti kompiuterinį šriftą, o tekstą perrašyti ranka sekant A. Spiegelmano rašysena. 5 pav. pavaizduotos ištraukos iš vertimų į vokiečių ir prancūzų kalbas.



5 pav. Teksto šriftas „Maus“ vertime į vokiečių kalbą (kairėje) ir prancūzų kalbą (dešinėje).

Vertime į vokiečių kalbą naudojamas tas pats šriftas kaip ir verčiant į lietuvių kalbą, o prancūziškajame variante tekstas perrašytas ranka. Diskutuotina, ar toks pasi-

rinkimas yra tinkamas autografijos požiūriu, bet rašant ranka galima išvengti įvairių garsinių teksto perteikimo erdvių apribojimų, kurie aptariami toliau.

Šrifto grafinės ir kalbinės raiškos santykis

Teksto interpretacija yra labai individualus procesas, susijęs tiek su autoriumi, tiek su skaitytoju. Kalbėdamas apie literatūros teksto skaitymą ir cituodamas Husserlį, Iser (1974: 277–278) teigia, kad teksto suvokimo procese sąveikauja autoriaus intencija ir skaitytojo lūkesčiai, o neretai autoriaus intencija lieka iki galo neišpildyta. Jeigu į komikso tekstą žiūrima kaip į integralų komikso vizualinį elementą, atkreipiamas dėmesys į subtilius potėpius, grafines šrifto manipuliacijas, kuriomis kuriamos semantinės, pragmatinės ir supratekstinės reikšmės – tai pasiekti padeda paryškirimai, kursyvas, manipuliavimas grafemų dydžiu ir kt.

Kaip minėta, grafinės šrifto modifikacijos taip pat padeda atskleisti tam tikras semantines ir pragmatines implikacijas. Pavyzdžiui, paryškintas ir padidintas šriftas reiškia, kad taip žodžiu, žodžių junginiu, sakiniu ar net keliais sakiniais formuojama svaresnė logema, kuriamas stipresnis semantinis kirtis, teiginys pabrėžiamas ir išskiriamas. 6 pav. pateikiamas paryškinto šrifto pavyzdys originalo tekste ir vertime į lietuvių kalbą.



6 pav. Grafinės šrifto dydžio ir ryškumo manipuliacijos originalo tekste (kairėje) ir vertime į lietuvių kalbą.

Pateiktose iliustracijose matyti, kad vertime išlaikytas originalo grafinis motyvas – į darbo stovyklą perkeltų belaisvių nuostaba dėl patalpoje esančių baziniams poreikiams tenkinti skirtų daiktų atskleidžiama didesniu ir ryškesniu šriftu. Dėl to, kad pasirinkta naudoti kompiuteriu generuotą šriftą, ir dėl ortografinių lietuviškų ir anglišių žodžių skirtumo (šiuo atveju lietuviški žodžiai ilgesni) vizualinė atitiktis nėra visapusiškai pasiekta, tačiau pragmatinis dėmuo (nuostaba, džiaugsmas) perteikiamas beveik identišk-

kai. Atliekant tyrimą originalo grafinių formų perteikimas nustatytas daugeliu atvejų (taip pat žr. Pekūnas 2017), bet aptikta ir nuokrypių. Kai kurie nuokrypiai neturėjo didesnio poveikio vertimo kokybei. Pavyzdžiui, priekaištaudamas sūnui dėl išlaidavimo, Vladekas Spiegelmanas pasako, kad prekybos centre „Korvettes“ magnetofoną jis būtų įsigijęs už mažesnę kainą:

- 1a) PSSH, AT **KORVETTES** YOU COULD FIND IT –*MAXIMUM*- FOR \$35.
 1b) ET, CENTRE „KORVETTES“ BŪTUM RADEŠ UŽ *KAIP* *MAKSIMUM* \$35.

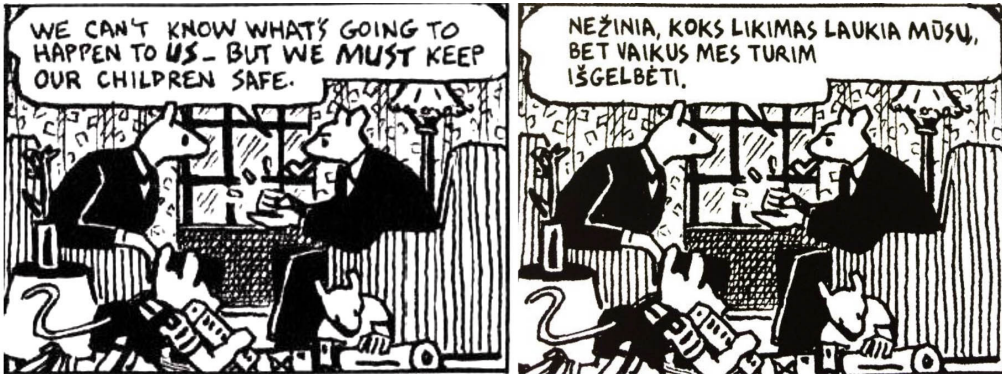
Kai A. Spiegelmanas įrašinėjo savo tėvo pasakojimą, prekybos tinklas „Korvettes“ buvo žinomas kaip pigių prekių parduotuvės. V. Spiegelmano pabrėžiamas taupumas (beveik šykštumas) – tai kultūrinė implikacija, kurią amerikiečiai supranta, tačiau daugeliui lietuvių šio prekybos centro reikšmė greičiausiai nebūtų aktuali, todėl pasirinkimas pavadinimą išskirti tiesiog kabutėmis yra tinkamas. Kita vertus, pasitaikė atvejų, kai paryškintos originalo teksto dalys turėjo akivaizdesnių ir naratyvui svarbesnių implikacijų, kurias praleidus neatskleidžiama pragmatinė reikšmė. 1 lentelėje pateikiama keletas tokių pavyzdžių.

1 lentelė. Vertimo teksto šrifte neperteikti paryškavimo atvejai.

Originalo tekstas	Vertimas į lietuvių kalbą
2a) WE CAN'T KNOW WHAT'S GOING TO HAPPEN TO US – BUT WE MUST KEEP OUR CHILDREN SAFE.	2b) NEŽINIA, KOKS LIKIMAS LAUKIA MŪSŲ, BET VAIKUS MES TURIM IŠGELBĖTI.
3a) I NEVER THOUGHT VLADEK WOULD SEE IT.	3b) TIKRAI NEMANIAU, KAD VLADEKAS JĄ PAMATYS.
4a) IT WASN'T LEFT ANY OTHER JEWS WHAT HAD NINETY YEARS!	4b) JAU NEBUVO NĖ JOKIŲ ŽYDŲ SU 90 METŲ!
5a) TAKE EVERYTHING OUT FROM THE SAFE. OTHERWISE IT CAN GO ONLY TO TAXES. OR MALA WILL GRAB IT.	5b) IŠIMSI VISKĄ IŠ SEIFO. NES KITAIP VISKAS BUS MOKESČIAI. ARBA PAGRIEBS MALA.
6a) WHAT CARTOONIST COULD YOU KNOW?	6b) ĮDOMU, KOKIUS ANIMATORIUS TU ŽINAI?
7a) MARCUS, MY CLOSEST BROTHER, AND MOSES, WENT TO A CAMP, TO BLECHAMER, SOON AFTER I CAME OUT FROM THE ARMY.	7b) MARKAS, MANO MYLIMIAUSIAS BROLIS, IR MOZĖ PATAIKĖ Į LAGERĮ, BLECHAMERĮ, GREITAI PO TO, KAI AŠ GRĮŽAU IŠ ARMIJOS.
8a) MY GHOST BROTHER – SINCE HE GOT KILLED BEFORE I WAS BORN.	8b) MANO BROLIO ŠMĖKLA, NES JIS BUVO NUŽUDYTAS DAR IKI MANO GIMIMO.

2a pavyzdyje paryškintu šriftu akcentuojami du pagrindiniai frazės vienetai – pirma, tėvų pasiaukojimas (nesvarbu, kas atsitiks **mums**), antra – pasiryžimas ir implikuojama

būtinybė bet kokia kaina išgelbėti vaikus (būtinybė čia įtvirtinama bene stipriausiu privalėjimui reikšti anglų kalbos modaliniu veiksmažodžiu *must*, kuris, grafiškai paryškintas, tokį pasiryžimą sustiprina dar labiau). Atrodo, kad lietuvių kalbos tekste be paryškinimo pragmatinė prasmė sušvelninama, o sakinytas tampa mažiau ekspresyvus. Tekste be vaizdinių elementų skaitytojas turbūt galėtų be vargo iššifruoti logemos pragmatinę funkciją, tačiau atitinkamoje iliustracijoje matyti, kad neišskyrus tų dviejų svarbių teksto elementų neutralus šriftas pernelyg kontrastuoja su iliustracijos naratyvu (7 pav.).



7 pav. Šrifto ryškumo skirtumai originalo ir vertimo tekste.

Iliustracijoje kuriama drama, susijusi su tekstu: priekyje matomi nerūpestingai žaidžiantys vaikai, nė neįsivaizduojantys, su kokiais žiaurumais turės susidurti; kaip priešprieša naiviai vaikystei matyti susirūpinę suaugusiųjų veidai – iliustracija kuriamas naratyvo dualumas. Antra, V. Spiegelmano draugo Ilzeckio trinktelėjimas kumščiu į delną yra neverbalinis ženklas, reiškiantis stiprų pasiryžimą, naratyvo sekoje susijęs su išryškintu žodžiu *must*. Šio trinktelėjimo atspalvis vertime į lietuvių kalbą gali būti suvoktas tik paties skaitytojo, nes jam nėra duodama jokių nuorodų. Be to, pasiryžimo įspūdį dar labiau menkina leksinis sprendimas stiprų modalinį veiksmažodį versti silpnesniu lietuvišku ekvivalentu „turim“ (būtų galima rinktis stipresnį „privalom“).

7a pavyzdyje sodrus šriftas taip pat atlieka pragmatinę funkciją, nes taip pažymi, kad Markas buvo mylimiausias V. Spiegelmano brolis, juntamas jų emocinis ryšys. Iliustracija, kurioje pasakomas šis sakinytas, yra iš ciklo, kuriame prieš mirtį V. Spiegelmanas dar kartą prisimena karo neišgyvenusius giminaičius, dalis. Stambiu planu vaizduojamas prislėgtas tėvas, vartantis nuotraukas. Kuriamas emocinis efektas, bet tai, kad liko tik mylimiausių žmonių atvaizdai, prisiminimai apie juos, labai kontrastuoja su grafiškai neišskirtu šriftu vertime į lietuvių kalbą, dėl kurio, atrodo, sakinytas ištartas be didesnių emocijų. Emocinės raiškos trūksta ir 8b pavyzdyje, autoriui kalbant apie bro-

lio Rysiaus reikšmę savo gyvenime. „Brolio šmėkla“ yra svarbus įvaizdis, vis pasirodantis ir pačiame „Maus“ naratyve – V. Spiegelmano tėvas nuolat ilgisi ir gedi pirmagimio, nužudyto koncentracijos stovykloje, motina, prislėgta sūnaus žūties, suserga depresija ir nusizudo, o A. Spiegelmanas jaučiasi savo tėvo lūkesčių neišpildančiu brolio pakaitalu (plg. La Capra 1998). Todėl išryškintas žodis *ghost* ne tik turi pirminę – Rysiaus žūties – prasmę, bet ir kuria konotaciją, kad jis visada buvo nematoma šeimos dalis, nuolat turėjusi įtakos A. Spiegelmano gyvenimui, savivertei ir santykiui su tėvu. Vis dėlto daugeliu atvejų neparyškintos vertimo teksto dalys didesnės žalos iliustracijos ir teksto santykiui nedaro, labiau keičiasi tik neparyškinto elemento implikacijos.

Kursyvo vartojimas taip pat padeda kurti reikšmę. Kursyvu paprastai išskiriami kitos kalbos elementai, taip pat, panašiai kaip ir sodrinant šriftą, pabrėžiami atskiri žodžiai, pvz., išskiriant nežinomus, kitaip vartojamus žodžius. 2 lentelėje pateikiama kursyvo vartojimo originalo ir vertimo tekste pavyzdžių.

2 lentelė. Vertimo tekste neperteikti kursyvo vartojimo atvejai

Originalo tekstas	Vertimas į lietuvių kalbą
9a) HASKEL HAD 2 BROTHERS, PESACH AND MILOCH. PESACH WAS ALSO A <i>KOMBINATOR</i> .	9b) PAS HASKELĮ BUVO DU BROLIAI – PESACHAS IR MILOŠAS. PESACHAS IRGI BUVO <i>KOMBINATORIUS</i> .
10a) ANJA WAS INVOLVED IN <i>CONSPIRATIONS</i> .	10b) ANJA DALYVAVO KONSPIRACIJOSE!
11a) THIS WILL COST YOU YOUR <i>SOUP</i> , LAZY BASTARDS!	11b) NEGAUSIT SRIUBOS, TINGINIAI!
12a) <i>ALWAYS</i> I SAVED.	12b) VISĄ LAIKĄ TAUPIAU.
13a) SO NOW I HAVE MY OLD AGE AND <i>LOOK</i> WHAT I HAVE.	13b) O DABAR MAN SENATVĖ, IR KAS PAS MANE YRA?
14a) HE HAD IN LODZ A GIRLFRIEND – A <i>BEAUTY</i> – BUT SHE LIKED MONEY AND NIGHTCLUBS.	14b) PAS JĮ BUVO PANELĖ LODZĖJE, GRAŽUOLĖ, BET JI MYLĖJO PINIGUS IR KLUBUS.
15a) DOCTORS SAID IT’S <i>TYPHUS</i> AND HE DIED OF A BAD APPENDIX.	15b) ŠILTINĖ, SAKĖ GYDYTOJAI, IR JIS MIRĖ IŠ APENDICITO SUPŪLIAVIMO.

9a ir 9b grafinis perteikimas yra ekvivalentiškas kursyvo vartojimo motyvas – išskirti neįprastą žodį „kombinatorius“, pasiskolintą iš lenkų kalbos, ir reiškiantį asmenį, užsiimančią nelegalia komercine ar panašaus pobūdžio veikla. Anglakalbiui skaitytojui tokia konotacija gali kelti keblumą, nes šio žodžio reikšmė anglų kalba ganėtinai nutolusi nuo V. Spiegelmano intencijos, greičiausiai dėl to žodis ir išskiriamas kursyvu, be to, Dabartinės lietuvių kalbos žodyne pateikta panaši neekspliciuota reikšmė („sukčius“), tad šrifto ekvivalentiškumas padeda geriau atskleisti minėtas asmenines intencijas, o ne žodžio svetimumą.

10a–15b pavyzdžiuose kursyvu išskiriami vienetai, turintys naratyvinės prasmės, todėl tokį grafinį sprendimą reikėjo taikyti ir vertime į lietuvių kalbą. 12a nurodoma „sriuba“ yra ne tik valgis: kuriamas įvaizdis, kuriuo atspindima ir liūdna belaisvių stovyklos tikrovė, už sunkų fizinį darbą kaliniams atlyginant tik sriuba – menkos maitinės vertės patiekalu, kurį nacių pareigūnas supranta kaip Reicho suteikiamą didelės vertės atlygį, o ją gaunantis žmogus – kaip pažeminimą. Vertime į lietuvių kalbą niekaip neišskyrus „sriubos“ minėta prasmė nėra tokia aiški.

12a atveju kursyvu pabrėžiamas V. Spiegelmano taupumas. Jo polinkis kaupti turta, kuris ypač sustiprėjo karo metais, yra pasikartojantis motyvas. Dėl taupumo V. Spiegelmanas galėjo lengviau aprūpinti šeimą karo metais, daug taupė ir po karo, todėl kilo daugybė nesutarimų tarp jo ir antrosios žmonos Malos, taip pat A. Spiegelmano – šis šykštų tėvą pavadina „nelaiminga seno žydo karikatūra“. Kursyvu parašytas prieveiksmis šiuo atveju padeda atskleisti minėtas reikšmes: ne tik sustiprinama taupymo svarba, bet ir paties pasakotojo žodžiais stiprinama reikšmė – savo taupumą jis labai vertina ir neabejoja jo teikiama nauda. Vertime į lietuvių kalbą toks apibendrinimas nėra implikuotas grafiškai.

Kartais paskatas naudoti kursyvą galima interpretuoti nevienodai. Pavyzdžiui, 14a atveju kursyvas gali būti pasitelktas siekiant akcentuoti aptariamą merginos išvaizdą – tai, kad ji labai graži, arba tai, kad ji yra viena iš pinigų vertinančių nerimtu „grazuolių“, be to, galima išvelgti ir ironiją – galbūt mergina nebuvo graži, tad būdvardis greičiau derogatyvus nei deskriptyvus. Vertime į lietuvių kalbą žodis grafiškai nediferencijuotas, todėl atrodo, kad jam suteikiama mažiau reikšmės ir didesnė svarba teikiama ne minėtos gražuolės būdo ar išvaizdos savybėms, o paties Haskelio nelaimingos meilės motyvui.

15b pavyzdyje neišskirtas žodis „šiltinė“ taip pat sumenkina pragmatinę sakinio reikšmę, nes svarbus yra ne pats faktas, kad gydytojai ligoniui diagnozavo šiltinę, o tai, kad besislapstančiam V. Spiegelmano broliui nesigilinant buvo priskirta liga, kuri karo metais nusineš daugelio žmonių gyvybes. Šiltinės protrūkis minimas ir jo pasakojime apie Aušvicą – ligos neišgyveno dauguma kalinių, be to, ja užsikrėtė ir pats V. Spiegelmanas, bet jam pavyko pasveikti. Šiltinės, kaip ligos, nusinešusios tiek daugybės pažįstamų gyvybes, tiek netiesiogiai brolio gyvybę, įvaizdis, išskirtas kursyvu, taip pat yra tarsi apibendrinimas ir kartu išryškinta istorinė realija. Lietuviškame tekste neišskyrus žodžio „šiltinė“ skaitytojas gali susidaryti klaidingą įspūdį, kad V. Spiegelmano brolis sirgo šiltine ir dėl to jam supūliavo apendiksas.

Įdomus grafinis sprendimas priimtas 10a pavyzdžio vertime. Užuoat išskyrus kursyvu, žodis „konspiracijose“ perteikiamas sodresniu nekursyvinio šriftu. Originale *conspirations* pateikiama kursyvu greičiausiai todėl, kad V. Spiegelmanas nori pabrėžti nuostabą dėl žmonai mestų kaltinimų bendradarbiavus su komunistais, be to, autorius jį galėjo išskirti

ir dėl ribotos vartosenos² arba galimos reikšmių neatitikties³. Vertime į lietuvių kalbą „konspiracijos“ išskirtos sodriu šriftu, todėl žodis pabrėžiamas, ir atrodo, kad nauja reikšmė nukrypsta nuo originalo reikšmės, nes vietoj nuostabos išryškėja pasipiktinimo nata.

Dar vienas paminėtinas grafinio romano teksto semiotikos motyvas – įrašų tekstų šriftai. Kitaip nei dialogų tekstų atveju, verčiant inskripcijų tekstus nuosekliai laikytasi originalo – išlaikytos šrifto formos ir proporcijos, taip išsaugant ir jomis konstruojamą reikšmę. Tai akivaizdu kalbant apie onomatopėjas, kurios sudaro didžiąją dalį dialogams nepriskiriamo teksto. Grafiniu atžvilgiu onomatopėjos šrifto dydis ir forma tiesiogiai susiję su ja perteikiama emocija. Pavyzdžiui, 8 pav. pateiktos onomatopėjų perrašos stambiomis raidėmis padeda kurti garsių, staigių ir šaižių garsų išpūdį. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad įrašų tekstai vertime į lietuvių kalbą perrašyti ranka ir grafiniu požiūriu yra daug artimesni originalo tekstui, labiau išpildo multimodalų įvykį ir tekstą daro autografiškesnį.

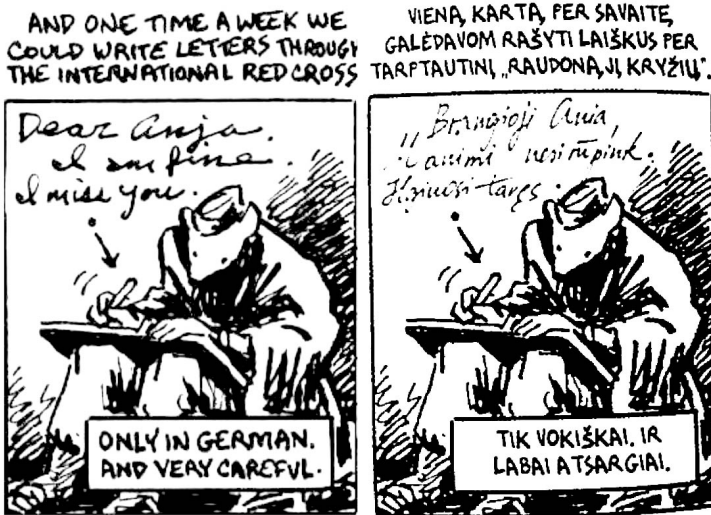


8 pav. Onomatopėjos šriftas originalo ir vertimo tekste

² OED nurodoma, kad *conspiration* yra retas žodžio *conspiracy* variantas. Amerikietiškosios vartosenos Merriam-Webster žodyne nurodoma, kad šis žodis patenka tarp 40 proc. rečiausiai vartojamų žodžių. Gali būti, kad V. Spiegelmanas pasirinko šį žodį kaip skolinį iš lenkų kalbos (*konspiracja*).

³ *Conspiration* taip pat gali reikšti „bendras pastangas tam tikram tikslui pasiekti“ („a joint effort toward a particular end) (Merriam-Webster) arba „bendrą siekį ir pastangas, skirtas vienam tikslui pasiekti“ („joint aspiration and effort, for no end or purpose“) (OED).

Šalutinio teksto šrifto adaptacija taip pat tikslingai pasirinkta ir kitų įrašų tekstų perrašai. Pavyzdžiui, siekta atkartoti ranka rašyto laiško šriftą (9 pav.), verčiant vokiečių valdžios įsakymą stengiasi gotikinio šrifto perrašą pateikti sekant A. Spiegelmano vartojamos spausdintinės grafikos motyvais (10 pav.).



9 pav. Įrašų šriftas originalo ir vertimo tekste



10 pav. Įrašų šriftas originalo ir vertimo tekste

9 pav. pateiktame pavyzdyje vertimo į lietuvių kalbą rašysena ranka skiriasi nuo originalo šrifto ne tik forma, bet ir ryškumu. Matyti, kad originalo tekste laiškas rašytas parkeriu, o vertimo šriftas labiau primena rašytą tušinuku, nes yra siauresnis ir ne toks sodrus. XX a. 4-ąjį ir 5-ąjį dešimtmečiais pagrindinė rašymo priemonė vis dar buvo parkeris, tad nors šrifto grafinė vizualizacija ir perkelta į vertimo tekstą, vizualiai ji kitokia, mizanscenoje multimodalumas išlaikomas.

10 pav. pateiktame pavyzdyje A. Spiegelmanas atkartoja gotiškąjį šriftą, kuris vokiečių kalbos ortografijoje naudotas iki 1941 m. Šrifto vaizdas leidžia kurti autentiškesnę tų laikų vaizdą ir atspindi istorines realijas, todėl grafinis gotiškojo šrifto perkėlimas į vertimo tekstą yra tikslingas ir multimodalumo išsaugojimo aspektu neginčytinas sprendimas. Ekvivalentiškumo siekta laikytis ir grafiškai perteikiant tokią informaciją kaip planai, schemos ir žemėlapiai. Šiais pasakojimą papildančiais vaizdiniais vienetais pateikiama papildomos informacijos, kuri padeda geriau suprasti kontekstą.

Minėti pavyzdžiai yra tik keli atvejai, iliustruojant, kokį poveikį komikso multimodalumo perteikimui vertime turi verbalinio teksto šriftas. Iš jų matyti, kad reikšmė yra ne tik verbalinių, bet ir neverbalinių elementų sąveikos rezultatas, o verčiant tokius multimodalius tekstus kaip komiksai, būtina atsižvelgti į tai, kad multimodalumas būtų perteikiamas kuo tiksliau, vienodą svarbą teikiant ir verbaliniams, ir neverbaliniams teksto elementams.

Išvados

Straipsnyje apžvelgtos teksto kaip vaizdo perteikimo problemos A. Spiegelmano grafinio romano „Maus“ vertime į lietuvių kalbą. Remiantis multimodalumo teorija ir komiksų naratyvo teoriniais principais atliekant atvejo analizę buvo nustatyta, kad verbalinio teksto šrifto grafinės savybės yra lygiavertis multimodalumo elementas, kurį būtina išsaugoti siekiant kuo tiksliau perteikti verčiamo komikso reikšmę.

Nors daugeliu atvejų dėl grafinių šrifto modifikacijų vertime į lietuvių kalbą daugiausia kito tik pragmatinės reikšmės, nustatyta, kad tam tikrais atvejais netinkamai perkeliama teksto kaip vaizdo elementai, turi reikšmingos įtakos vertimo kokybei, nes dėl to kyla naratyvo, implikacijų ir semantinio krūvio neatitikimų. Apskritai, grafinio romano „Maus“ vertime į lietuvių kalbą buvo siekiama išlaikyti originalaus teksto multimodalumo bruožus, bet ne visada atsižvelgta į naratyvo mizanscenos turinį, o kai kurių reikšmės nuostolių būtų pavykę išvengti verbalinį teksto turinį labiau siejant su jo vaizdiniu turiniu ir atitinkamai atsižvelgiant į rašytinio teksto grafines ypatybes.

Komiksų vertimui apskritai, ypač jų grafinės raiškos perteikimui, vertėtų skirti didesnę dėmesį. Reikėtų atlikti daugiau ir išsamesnių tyrimų siekiant nustatyti, kokį poveikį reikšmės perteikimui turi grafiniai (įskaitant šrifto) pakeitimai, nes komiksai

yra griežtai multimodalaus pobūdžio produkcija, kurioje grafinė reikšmė yra neatsiejama nuo verbalinės reikšmės.

Literatūra

- Caglayan, Ozan, Walid Aransa, Yanxing Wang, Mercedes García-Martínez, Fethi Bougares, Loïc Barrault and Joost van de Weijer. Does Multimodality Help Human and Machine for Translation and Image Captioning? Conference Paper. https://www.researchgate.net/publication/306094148_Does_Multimodality_Help_Human_and_Machine_for_Translation_and_Image_Captioning [žiūrėta 2019-04-25].
- Celotti, Nadinne. 2008. The Translator of Comics as a Semiotic Investigator. *Comics in Translation*, edited by Federico Zanettin. Manchester: St. Jerome. 33–49.
- Coomber, Matthew. 2010. Multimodal Texts for Multi-purpose Advertising, 101–112. http://www.ritsumei.ac.jp/acd/re/k-rsc/lcs/kiyou/pdf_24-1/RitsIILCS_24.1pp.101-112COOMBER.pdf [žiūrėta 2019-05-14]
- da Silva, Adriano Clayton. 2017. On Jakobson's Intersemiotic Translations in Asterix Comics. *Comparatismi* 11. 72–80.
- de Pedro-Ricoy, Raquel. 2013. Multimodality in translation: Steps towards socially useful research. *Multimodal Communication*, 1(2). 181–203. <https://doi.org/10.1515/mc-2012-0012>.
- Frahm, Ole. 2004. Considering MAUS. Approaches to Art Spiegelman's „Survivor's Tale“ of the Holocaust by Deborah R. Geis (ed.). *Image and Narrative* 8 http://www.imageandnarrative.be/inarchive/issue08/olefracm_geis.htm [žiūrėta 2019-05-03].
- Goodman, Nelson. 1976. *Languages of Art*. Indianapolis, New York, Kansas City: The Bobbs-Merrill Company.
- Iser, Wolfgang. 1974. *The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Jakobson, Roman. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. *On Translation*, edited by Reuben Arthur Brower. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kaindl, Klaus. 1999. Thump, Whizz, Poom: a Framework for the Study of Comics under Translation. *Target* 11(2), 263–288. <https://doi.org/10.1075/target.11.2.05kai>.
- Keršpylaitė, Inga. 2008. *Probleminiai komiksų vertimo aspektai*. Magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas.
- Kress, Gunther and Theo van Leeuwen. 2006 *Reading Images – The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Kress, Gunther. 2009. *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
- La Capra, Dominick. 1998. *History and Memory after Auschwitz*. New York: Cornell University Press.
- Liu, Fung-Ming Christy. 2011. On Collaboration: Adaptive and Multimodal Translation in Bilingual Inflight Magazines. *Meta. Translators' Journal* 56(1), 200–215. <https://doi.org/10.7202/1003518ar>.
- Mayoral, Roberto, Dorothy Kelly, and Natividad Gallardo. 1998. Concept of Constrained Translation. Non-linguistic Perspectives on Translation. *Meta* 33 (3). 355–367. <https://doi.org/10.7202/003608ar>.
- McCloud, Scott. 1993. *Understanding Comics*. New York: Harper Perennial.

- Mitkus, Tomas. 2013. Lithuanian Comics: Unused Cultural and Educational Instrument. *Santalka: Filosofija, Komunikacija*, vol. 21(1). 21–34.
- Ostrovskaja, Marija. 2018. *Multimodalumas Frank Miller grafinio romano „Sin City“ vertime į lietuvių kalbą*. Bakalauro darbas, Vilniaus universitetas.
- O’Sullivan, Carol. 2013. Multimodality as challenge and resource for translation. *The Journal of Specialised Translation* 20. 2–14.
- Pekūnas, Žygmantas. 2017. A. Spiegelman grafinio romano „Maus“ vertimas į lietuvių kalbą. Magistro darbas, Vilniaus universitetas.
- Pérez Gonzales, Luis. 2014. Multimodality in Translation and Interpreting Studies: Theoretical and Methodological Perspectives. *A Companion to Translation Studies*, edited by Sandra Bermann and Catherine Porter. Chichester: Wiley-Blackwell. 119–131.
- Royce, Terry D. 2007. Intersemiotic Complementarity: A Framework for Multimodal Discourse Analysis. *New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse*, edited by Terry D. Royce and Wendy L. Bowcher. New York: Routledge. 63–109.
- Taylor, Christopher. 2004. Multimodal Text Analysis and Subtitling. *Perspectives on Multimodality*, edited by Eija Ventola, Charles Cassily, and Martin Kaltenbacher. Amsterdam: John Benjamins. 153–172.
- Valero-Garcés, Carmen. 2008. Onomatopoeia and Unarticulated Language in the Translation of Comic Books. The Case of Spanish. *Comic in Translation*, edited by Federico Zanettin. New York: St Jerome Publishing. 237–250.
- Weissbrod, Rachel and Ayelet Kohn. 2019. *Translating the Visual: A Multimodal Perspective*. New York: Routledge.
- Zanettin, Federico (ed.). 2008. *Comics in Translation*. Manchester: St Jerome Publishing.
- Zanettin, Federico. 2014. Visual adaptation in translated comics. *Intralinea*. 16 <http://www.intralinea.org/archive/article/2079> [žiūrėta 2019-04-10].

Šaltiniai

- Spiegelman, Art .2003. *Maus: A Survivor’s Tale*. London: Penguin Books.
- Spiegelman, Art . 2012. *Maus: Išgyvenusiojo pasakojimas*. Vilnius: Kitos knygos.
- Spiegelman, Art . 2008. *Die vollständige Maus*. Frankfurt: Fischer
- Spiegelman, Art. 1994. *Maus: un survivant raconte*. Paris: Flammarion.
- Oxford English Dictionary (OED) <http://www.oed.com/>
- Merriam-Webster <https://www.merriam-webster.com/>